

ЕСЕ ЯК АКТУАЛЬНИЙ ВИД НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ESSAY AS THE ACTUAL VIEW OF LEARNING AND COGNITIVE ACTIVITIES OF UKRAINIAN LANGUAGE LEARNERS

УДК 378.016:82-4

Глазова О.П.,канд. пед. наук,
доцент кафедри методики мов
і літературиІнституту післядипломної
педагогічної освітиКиївського університету
імені Бориса Грінченка**Дика Н.М.,**канд. пед. наук,
завідувач кафедри методики мов
і літературиІнституту післядипломної
педагогічної освітиКиївського університету
імені Бориса Грінченка

У статті схарактеризовано методи і прийоми створення академічного есе. Проаналізовані різні концепції та підходи до тлумачення есе як актуального виду навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти. Акцентовано увагу на аналізі лінгвостилістичних особливостей цього жанру учнівської творчості. Визначено спільні та відмінні риси класичного і сучасного есе. Подано зразки когнітивно-діяльнісних завдань, спрямованих на розвиток творчих умінь і навичок щодо написання есе.

Ключові слова: навчально-пізнавальна діяльність, академічне есе, вільне есе, когнітивно-діяльнісні завдання, письмові творчі роботи, формальне есе.

В статье охарактеризованы методы и приемы создания академического эссе. Проанализированы различные концепции и подходы к толкованию эссе как актуального вида учебно-познавательной деятельности учащихся на уроках украинского языка в учреждениях общего среднего образования. Акцентировано внимание на анализе лингвостилистических особенностей этого жанра ученического творчества.

Определены общие и отличительные черты классического и современного эссе. Представлен образец когнитивно-деятельностного задания, направленного на развитие творческих умений и навыков написания эссе.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, академическое эссе, когнитивно-деятельностные задания, письменные творческие работы, свободное эссе, формальное эссе.

The article describes the methods and techniques of creating an academic essay. Different concepts and approaches to the interpretation of the essay as an actual type of educational and cognitive activity of students at Ukrainian lessons in general secondary education institutions are analyzed. The emphasis is placed on the analysis of the linguistic-stylistic features of this genre of student creativity. The common and distinctive features of classical and contemporary essays are determined. A sample of cognitive-activity task, aimed at developing creative skills and writing skills of the essay is given.

Key words: academic essay, free essay, cognitive-activity tasks, written creative works, formal essay.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Мовна освіта – фундамент пізнавально-творчої діяльності особистості. Однією з проблем сучасної лінгводидактики є формування креативної особистості, спроможної на соціальну адаптацію і репрезентацію власної індивідуальності засобами рідної мови. Введення до оновлених програм української мови есе як виду навчальної роботи учнів 5–11 класів спричинило сплеск цікавості до цього актуального жанру учнівської творчості. Жанр академічного есе цілком відповідає потребам сучасного українського суспільства. «Сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти в європейський контекст зумовлює введення до навчальних програм такого виду письмових робіт, як есе, спрямованого на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищення в них інтересу до навчання предмета, розвиток особистості, критичного мислення, лінгвокреативності», – сказано в Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році [2].

Позитивне сприйняття учнями й учителями заміни традиційного для школи твору на есе пояснюється передовсім психологічними особливостями покоління інформаційної доби: швидкість і зручність комунікації на основі використання сучасних інтернет-технологій привчає їх до обміну

не лише думками, а й оцінками важливих явищ і фактів, а також спричиненими ними емоціями. Форма есе є найбільш сучасною та зручною для спілкування з адресатом-читачем: висловлення власного ставлення до життєвих подій, впливу на його думки й переконання, висловлення часом парадоксальних думок та їхніх оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню природи й історичного розвитку есе як жанру художньої літератури та публіцистики присвячені розвідки таких вітчизняних та зарубіжних учених, як К. Брандес, В. Березкіна, Л. Кайда, О. Маськова, Л. Садикова.

Питання методики написання есе досліджували М. Балаклицький, Н. Голуб, О. Горошкіна, Г. Ключек, М. Пентиліук, Г. Шелехова, К. Шендеровський тощо. Практичні поради педагогам містять статті й посібники вчителів Л. Тимошук, Г. Жукової, І. Голодюк та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. На сучасному етапі пошук шляхів оптимізації формування творчої особистості учня закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Концепції нової української школи ще не був предметом спеціального дослідження, тому і зумовив вибір теми нашої статті.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей есе як виду навчально-пізнавальної діяльності учнів у закладах загальної середньої освіти.

Досягнення поставленої мети потребувало вирішення таких завдань:

– проаналізувати методи і прийоми створення академічного есе на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти;

– виокремити концепції й підходи до тлумачення есе як актуального виду навчально-пізнавальної діяльності учнів;

– визначити спільні й відмінні риси сучасного есе.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в методику шкільного навчання поняття есе прийшло з царини літератури та публіцистики, передовсім звернімося до словників літературознавчих.

У «Словнику літературознавчих термінів» В. Лесина зазначено, що «есе – нарисовий жанр літературної творчості, якому властива *вільна трактовка питання, замість всебічного охоплення його, виклад своїх вражень, асоціацій і роздумів, переважно відсутність аргументованих висновків*. Це просто *суб'єктивні міркування, викликані якимось твором, літературним явищем тощо*» [3, с. 78].

Натомість у статті в «Літературознавчому словнику-довіднику» Р. Гром'яка, Ю. Коваліва наголошено, що есе «висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми» [4, с. 132]. У шкільних програмах йдеться не про есе як жанр літератури, а про есе академічне. У методичних рекомендаціях МОН України 2018–2019 н. р. подано таке визначення цього виду навчальної роботи: «Есе – самостійна творча письмова робота, прикметною ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу» [2]. Види навчального есе можна увиразнити в рисунку (див. рис. 1).

I. Присяжнюк називає три традиційні для захід-

ної гуманітарної школи основні види академічного есе: 1. For and against essay. В такому есе наводять аргументи «за» і «проти» досліджуваного явища. 2. Opinion essay. Досліджувану проблему розглядають із різних поглядів, до того ж на підтримку думки автора добирають переконливі аргументи. 3. Suggesting solutions to problem essay. Автор намагається знайти шляхи вирішення певної глобальної проблеми [5].

У методичних рекомендаціях МОН названо більш зрозумілі й доступні для сучасної школи види **формального есе**: *інформаційне* (есе-розповідь, есе-визначення, есе-опис); *критичне*; *есе-дослідження* (порівняльне есе, есе-протиставлення, есе причини-наслідку, есе-аналіз) [2].

Значною мірою такі види есе перегукуються зі звичними для учнів твором розповідного характеру, твором-описом та твором-роздумом, критичне есе вчителі використовують як прийом розвитку критичного мислення (як рефлексію), есе-дослідження частково перегукується зі здійснюваною в процесі виконання проектів пошуковою діяльністю учнів.

У порівнянні з формою викладу учнями думок у формі твору жанр есе є більш сучасним, таким, що відповідає життєвим темпоритмам та справедливому бажанню молоді мислити неупереджено й висловлюватися чесно. Тим більше, що пріоритетним у шкільній освіті визнано особистісно орієнтований підхід, спрямований на розкриття здібностей і можливостей кожного школяра. Проте ознайомлюючи учнів із новим для них жанром творчості, потрібно пояснити відмінності між есе й традиційними для школи видами письмової творчої роботи (рис. 2).

Мета есе – змусити читача замислитись, здивувати, спонукати до реального або уявного дискутування. Як жоден інший вид творчості, есе пробуджує потребу в самовираженні.

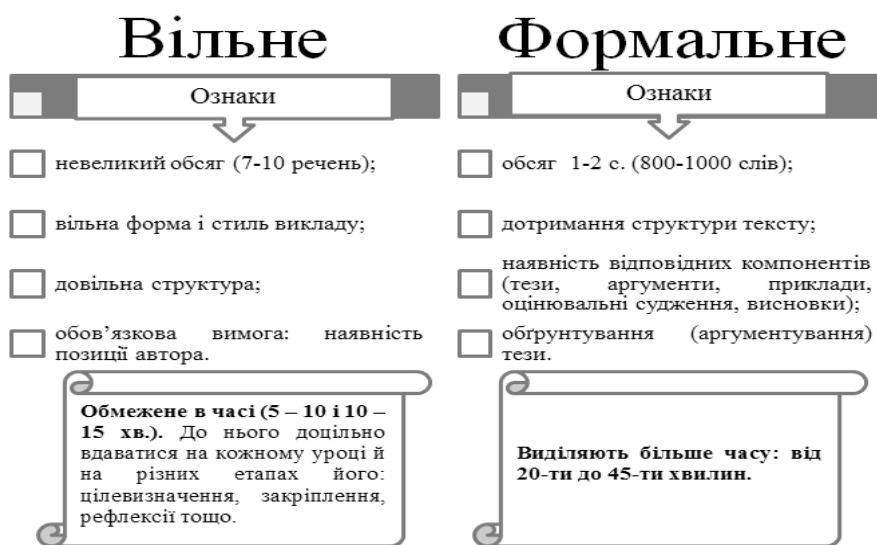

Рис. 1. Види есе

Як вказує Ю. Торговець, «традиційним трактуванням структурних особливостей есе є відсутність будь-якої композиції, вільний плин думок, плавне перетікання від однієї теми до іншої. Побудова есе за принципом спонтанності зумовлена

тим, що воно передає природний процес розмірковувань [6, с. 271].

Проте існує певна закономірність: в основу тексту есе покладено роздум, спричинений тим, що автор бачить, чує, пригадує, переживає, що його

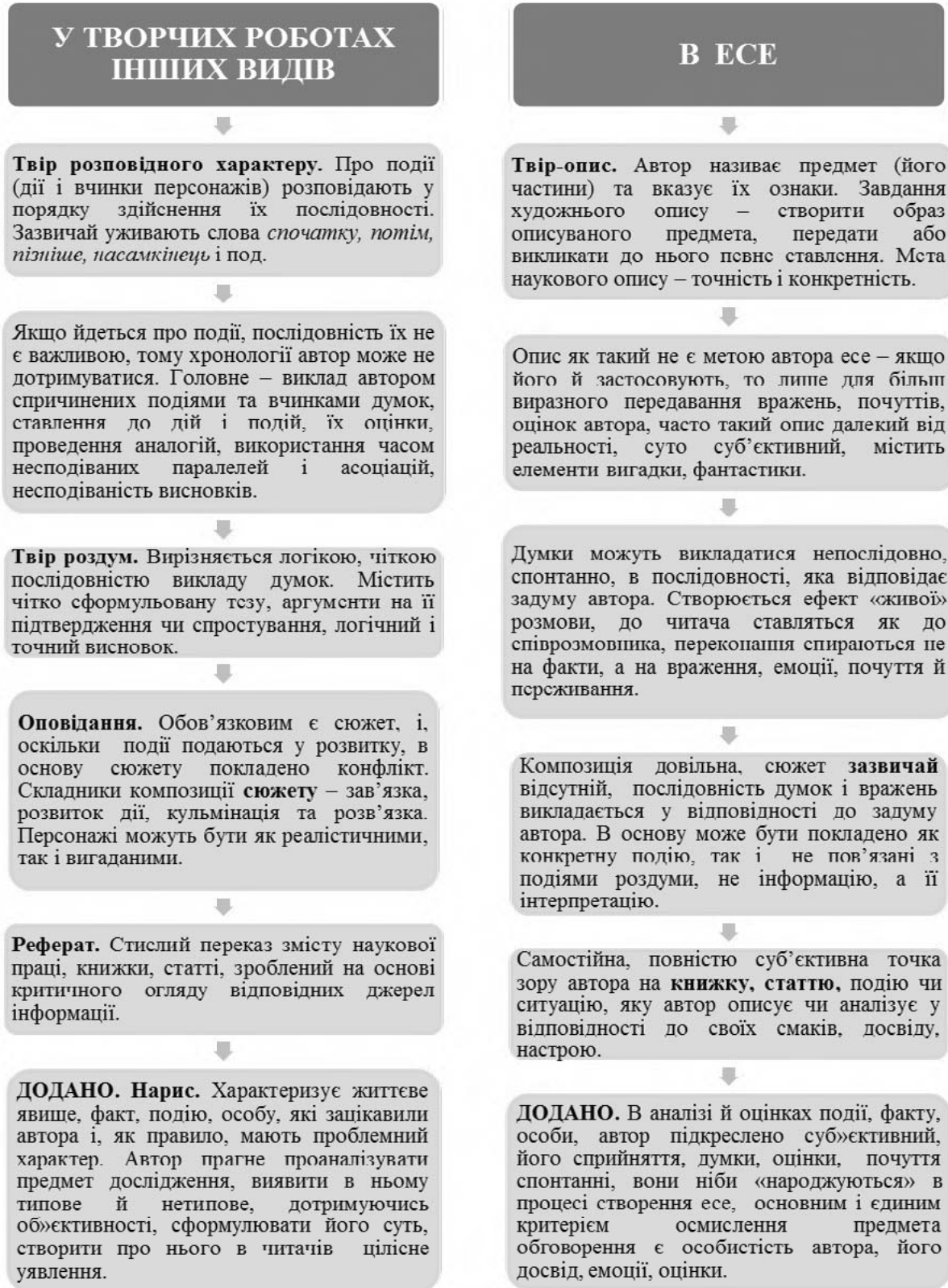

Рис. 2. Відмінності есе від інших видів письмових творчих робіт

хвилює, ятрить його душу, ставить перед ним питання, на які він невтомно шукає відповідей. Завдання есе – виклад спричинених певною проблемою думок, їхнє пояснення, ненав'язливе намагання переконати в їхній слушності адресата тексту.

Проаналізувавши зарубіжний і вітчизняний досвід роботи над есе в школі, можемо виділити такі етапи підготовки учнів до його написання:

1-й етап. Ознайомлення школярів з есе як літературним жанром (рис.3) (бажано з використан-

ням словника літературознавчих термінів) – прозовим публіцистичним твором середнього обсягу з виразною авторською позицією. Пояснення значення терміна есе (французьке слово «есе» (essai) походить від латинського *exagium*, що означає «зважувати», інакше – «перевіряти», «випробувувати» [1, с. 7].

2-й етап. Ознайомлення зі зразками жанру (передовсім через міжпредметні зв'язки – на уроках літератури есе опрацьовують). Пояснення від-

Мета автора

Зацікавити читача, здивувати, спонукати до роздумів над певним питанням.

Особливості змісту

В основу покладено роздуми автора з приводу побаченого, прочитаного або пережитого особисто. Висловлюються погляди автора – його світогляд, думки, почуття, ідеї, оцінки, висвітлюються моральні (етичні, громадянські тощо) цінності. Над усе цінується самостійність і оригінальність, парадоксальність думок та оцінок. На першому плані – особистість автора.

Особливості композиції

Композиція довільна, послідовність викладу спричинена логікою авторських роздумів. Обов'язковою є аргументованість і переконливість. У тексті проводяться паралелі, добираються аналогії, використовуються асоціації. Філософські роздуми поєднано з авторською емоційною оцінкою подій або явищ.

Особливості стилю

Стиль – художній або публіцистичний. Емоційність, експресивність, яскрава образність досягаються вживанням метафор, порівнянь, алегоричних і притчевих образів, символів. Обов'язковою є коректність у висловленні дискусійних думок.

Особливості мови

Інтонція розмовна (безпосередність, невимушеність вислову). Допускається розмовна лексика, що створює враження «живої бесіди» з читачем.

Уживання неповних речень, питальних та окличних конструкцій, риторичних звертань, запитань, тверджень. Афористичність. Головна вимога – індивідуальність авторського стилю.

Заголовок

Заголовок не перебуває в прямій залежності від змісту, він може пояснювати, що стало поштовхом до авторських роздумів, передавати почуття, настрої автора тощо.

Рис. 3. Есе як жанр літературної творчості

мінностей між есе як жанром художньої літератури та академічним есе. Ознайомлення з цікавими учнівськими роботами цього жанру.

3-й етап. Ознайомлення з алгоритмом створення академічного есе (можливо, в традиційній для сучасної школи формі пам'ятки). Практична апробація учнями такого алгоритму в малих групах або парах.

4-й етап. Презентація створених групами (парами) академічних есе на запропоновану вчителем або учнями тему.

5-й етап. Колективне обговорення прослуханих есе, визначення типових утруднень в їх створенні та шляхів попередження допущених помилок (змістових, мовленнєвих).

6-й етап. Індивідуальна робота учнів над створенням есе.

Як учителі, так і науковці вказують на спільність змістових, композиційних і стильових ознак академічного есе та висловлення, яке випускники закладів загальної середньої освіти пишуть у процесі складання ЗНО. Тому цілком логічні вправи, метою яких є, з одного боку, стимулювання творчої думки старшокласників та налаштування їх на створення есе певної тематики, з другого – підготовка їх до ЗНО. Такі вправи обов'язково мають бути пов'язані з виучуванням на уроці мовним матеріалом. Подаємо зразки таких когнітивно-діяльнісних вправ.

1. Прочитайте. Чому промовець радить молоді цінності сучасного світу поєднати з традиційними цінностями?

Кожному з нас необхідно якнайглибше усвідомити суть завдання, що його сформулював Махатма Ганді: «Якщо бажаєш, щоби світ змінився, – сам стань цією зміною!». **Змінити українця означає найрішучіше змінити його цінності.**

Необхідно щонайповніше відповідати глибинній матриці давньокиївської культури та її ціннісній основі – і водночас бути на вістрі найсучасніших світових тенденцій.

Щоб тобі довіряли, ти маєш навчитись не зраджувати. Щоб на тебе поклалися, ти маєш дотримуватись обіцянки. Щоб не ранили тебе, ти маєш не ранили інших. Це означає

утвердження духовної альтернативи всьому, що руйнує наш духовний світ.

Особливо це стосується молоді. Майбутнє відчиниться вам лише тоді, коли ви будете стукати в його двері (З промови Мирослава Мариновича).

– Дайте розгорнуту письмову відповідь на питання «На яких цінностях слід будувати май-

бутнє?» Ваше розуміння терміна цінності звірте зі Словничком термінів. Уживайте прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

– **Напишіть есе «Цінності Європейської України».** У тексті вживайте прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

2. Прочитайте. Визначте в реченнях прикметники, що перейшли в іменники.

1. Смішне не буває небезпечним (*Вольтер*).
2. Без смішного не можна пізнати серйозне, адже будь-який предмет пізнається за допомогою своєї протилежності (*Платон*).
3. Дотепний має триматися в жартах розумної середини (*Арістотель*).
4. Жартуючи, не слід передавати куті меду, щоб смішне не перетворювалося на образливе. Ну і звичайно, доречно в одному місці з певною аудиторією може бути недоречним в іншому (*С. Прутула*).

– Використавши подані цитати й афоризми, напишіть **есе на одну з тем (на вибір)**: 1. Без смішного не буває серйозного. 2. Від великого до смішного – один крок. 3. Веселий краще долає негаразди.

– Використайте в тексті есе прикметники, що перейшли в іменники.

Висновок. Отже, проаналізовані концепції й підходи до тлумачення есе як актуального виду навчально-пізнавальної діяльності та здійснений аналіз лінгвостилістичних особливостей цього жанру учнівської творчості на уроках української мови дають змогу зробити висновок, що учні до написання есе давно готові – і морально, і методично, адже цей вид навчальної роботи якнайбільше відповідає їхній потребі й бажанню висловлюватися чесно та щиро, бути у своїх оцінках відвертими та неупередженими. Перспективу подальших досліджень убачаємо в удосконаленні методичних рекомендацій щодо написання власного висловлення (завдання відкритої форми ЗНО) для випускників закладів загальної середньої освіти та коледжів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу у 2018/2019 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi> (дата звернення: 02.11.2018).

3. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: довідник для учнів. К.: Рад. шк., 1985. 251 с.

4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

5. Присяжнюк І.С. Роль академічного есе у фаховій підготовці студентів. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/prysiazhniuk_ro1%20academichnogo%20ese.pdf (дата звернення: 02.11.2018).

6. Торговець Ю.І. Текст-типологічна специфіка есе: історична ретроспектива. URL:

http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16201/7/Yu_Torhovets_SPh_6_2016_IF.pdf (дата звернення: 02.11.2018).

7. Українська мова (профільний рівень). Програма для 10–11-х класів ЗНЗ. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/1_9-415.docx (дата звернення: 02.11.2018).

8. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. Дивослово, 2017. № 7–8. С. 2–56.